

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Yordanka Trifonova in Search of Difference

Abstract: Yordanka Trifonova graduated from Sofia University with a degree in Bohemian Studies. She has conducted research on Czech and Bulgarian at the Bulgarian Academy of Sciences and has taught at Sofia University.

Her translation of Karel Čapek's *Criticism of Words* was awarded by the Union of Translators in Bulgaria in 1995. Yordanka Trifonova is a member of the Union of Translators in Bulgaria. She has coordinated European (LINT) and Bulgarian (e-Mercy for translation!) projects related to language learning. She was part of the team of lexicographers that compiled the two-volume Czech-Bulgarian Dictionary edited by Prof. Svetomir Ivanchev (2002). This work was named Dictionary of the Year in 2003 by the Union of Czech Translators. She has translated books by Karel Čapek, Josef Čapek, Patrik Ouředník, Eduard Petiška, Josef Škvorecký, and others. Yordanka Trifonova has also authored dictionaries, textbooks, numerous articles and reviews on translation.

She was awarded the Jan Masaryk Medal by the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic for her contribution to the dissemination of Czech culture worldwide.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Йорданка Трифонова в търсене на различията

Йорданка Трифонова завършва Славянска филология, профил Бохемистика, в СУ „Св. Климент Охридски“. Професионалната ѝ кариера се развива в ИБЕ към БАН, където се занимава с изследване на чешкия и българския език, и в СУ, където преподава на студенти-бохемисти. Доктор на филологическите науки. Посвещава се на художествения превод след 1989 г. и първата ѝ преведена книга „Критика на думите от Карел Чапек“ е отличена от СПБ (1995). Член-учредител на Бохемия клуб. Член на СБП, секция Художествена литература. Координатор на европейски (LINT) и български („е-Мерси за превода!“) проекти, свързани с езиковото обучение. Част от колектива, получил наградата Речник на годината 2003 на Jednota tlumočníků a překladatelů за „Чешко-български речник“ в два тома под редакцията на Св. Иванчев (2002), в който участва като съставител и редактор. Носителка на медал „Ян Масарик“ на МВНР на Чешката република за разпространение на чешката култура по света.

Преводи на художествена литература

Книги:

Карел Чапек. Критика на думите. София: ИК Стас, 1995.

Якуб Демл. Мириам. Моите приятели. София: Херон Прес, 2002 (в съавторство).

Патрик Оуржедник. Еурореана. София: Факелекспрес, 2003.

Йозеф Сухи. Цветове на тишината. София: Панорама, 2005 (в съавторство).

Патрик Оуржедник. Подходящ момент, 1955. София: Факелекспрес, 2006.

Патрик Оуржедник. Ad acta. София: Прозорец, 2009.

Карел Чапек. Критика на думите. Второ издание. София: Издателство на НБУ, 2011.

Едуард Петиска. Как Къртичето си уши панталонки. Прага: Труд–Албатрос, 2012.

Едуард Петишка. Как Къртичето си направи автомобилче. Прага: Труд–Албатрос, 2013.
Радка Денемаркова. Пари от Хитлер. Русе,: МД Елиас Канети, 2013.
Владимир Бинар. Пяната на китаеца. София: СОНМ, 2014.
Иржи Хаичек. Спомени за една селска вечеринка. София: Геа-Либрис, 2016.
Йозеф Чапек. Приключенията на Шаро и Писана. София: Матком, 2017.
Зденек Сверак. Бос по стърнището. София: Наука изкуство, 2018.
Радка Денемаркова. Принос към историята на радостта. София: Наука и изкуство, 2019.
Карел Шулиц. Камъкът и болката. София: Матком, 2021.
Йозеф Шкворецки. Много готин сезон. София: СОНМ, 2022.

Преводи в сборници, периодика и под.: Ярослав Хашек (1997), Вацлав Хавел (1997 – 1998), Патрик Оуржедник (2004, 2022), Якуба Каталпа (2013), Иржи Хаичек (2013, 2022), Емил Хакл (2014), Катержина Рудченкова (2015), Радка Денемаркова (2022), Игор Малийевски (2022).

Редакция на художествени преводи:

Едуард. Бас. Ние от цирка. Разкази от една нощ. Превод от чешки Петя Бъчварова под редакцията на Йорданка Трифонова. Малка чешка библиотека. София: Херон Прес ООД, 2004.
Рихард Вайнер. Апатичният зрител. Малка чешка библиотека. София: Стигмати-Бохемия клуб, 2007.
Антология на събдването. Млади чешки поети в превод на млади български преводачи. София: Бохемия клуб-Чешки център София-Стигмати, 2008.
Млади чешки поети. – Сп. Панорама, 2009.
Йозеф Шкворецки. – Из: „Готин сезон“. Сп. Панорама, 2009.
Ян Новак. – Из: „Стриптиз Чикаго“. Сп. Панорама, 2011.
Зузана Брабцова. Волиерите. София: СОНМ, 2020.

Речници и учебни помагала:

Римно-комбинаторен речник на поезията на П. К. Яворов. София: Прософт, 2000 (в съавторство).
Чешко-български речник в 2 тома под редакцията на Св. Иванчев. Том I – II. Авторски колектив. София: Труд & Прозорец, 2002.
Language in Tourism. Многоезичен учебен речник за целите на туризма. Večjezični slovar za potrebe turistične dejavnosti. Viacjazyčný študijný slovník pre potreby cestovného ruchu. Vícejazyčný studijní slovník pro potřeby cestovního ruchu. Language in Tourism. Multilingual Learner's Dictionary (Bulgarian-Slovenian-Slovak-Czech). Rangelova A. and Ticha Zd. (eds.). Sofia: „Valentin Trajanov“ Publishing House, 472 p., 2008.
Езикът в туризма. Ръководство за обучение и самообучение по български, словенски, словашки и чешки език за целите на туризма. Български език. Language in Tourism. Three-Level Handbook for Creating Oral Slavic Languages Competencies in Respect with the Needs of the Tourism. Bulgarian. Trifonova J. et al. „Valentin Trajanov“ Publishing House, 188 p., 2008.
Language in Tourism. Curriculum for Teaching Oral Slavic Languages Competencies in Respect with the Needs of the Tourism. (Bulgarian). Trifonova J. et al. Sofia: „Valentin Trajanov“ Publishing House, 8 p., 2008.
Language in Tourism. Assessment and Self-assessment System for Oral Slavic Languages competences. Trifonova J. et al. Sofia: „Valentin Trajanov“ Publishing House, 28 p., 2008

Methods for Creating Oral Language Glossary of Closely-related Languages. Rangelova A., Ticha Zd., Jerman T., Trifonova J. 'Sofia: „Valentin Trajanov“ Publishing House, 38 p., 2008.

Language in Tourism. Software Product for Translation in Generic Languages. Jackulik P. et al. Sofia, 2008.

Йорданка Трифонова е автор на множество статии и рецензии по проблеми на превода. А ето и разговорът ми с нея.

Емил Басат:

Разкажете за себе си, за рода си, за Вашите родители и учители.

Йорданка Трифонова:

Родена съм в град Кърджали, където завърших гимназия и живях до осемнайсетата си годишнина. И по майчина, и по бащина линия произхождам от родове на българи, прокудени от Беломорска Тракия след Първата световна война – бабите и дядовците ми умряха с очи, обърнати към Гюмюрджина, Ксанти, Кавала и Бяло море... Родителите ми бяха образовани, културни и възпитани хора – имах щастливо детство, но повече ще споделя по-нататък.

Емил Басат:

Откъде е интересът Ви към чешката литература?

Йорданка Трифонова:

Интересът към чешката литература се разви вследствие образованието и професията ми, но първата среща с нея се състоя още в детството – с колоритния образ на храбрия войник Швейк върху корицата на преведения от Светомир Иванчев роман, който баща ми често четеше. Когато вече можех сама да чета, в Градската библиотека попаднах на романа на Марие Майерова „Робинзонка“, който ми направи впечатление с различния начин на живот на главната героиня. От това време си спомням и едни книжки, които на чешки се наричат „лепорело“ – като ги разтвориш, се получава нещо като книжен куклен театър. И досега не знам откъде родителите ми ги намираха. Извън тези смътни детски впечатления осъзнах ми контакт с чешката култура и литература възникна благодарение на чешкото кино и „Апокрифите“ на Карел Чапек. Първият чешки филм, който ми направи впечатление, бе „Златната папрат“ (Zlaté kapradí, 1963, реж. Jiří Weiss). Не със сюжета си, който така и не схванах, а с поетичната атмосфера и начина на заснемане. И досега помня онези дълги кадри с треви, цветя, слънце... После дойдоха „Кой иска да убие Джеси“, „Лимонаденият Джо“ и – разбира се – „Старци берат хмел“. Съвсем различни от „Златната папрат“, но филми, които не приличаха нито на онова, което ни се разрешаваше да видим от западното кино, нито на пропагандните съветски филми, налагани тогава на екрана. Години по-късно разбрах, че съм се възхищавала на чешката Нова вълна, а още по-късно научих имената на главните ѝ представители. По онова време за мен чешки филм означаваше филм, който трябва да се гледа. Истинското ми запознаване с чешката литература обаче бяха „Апокрифите“ на Карел Чапек. По време на една ученическа бригада момичетата от по-горните класове общуваха помежду си с изречения от тази книга, които събуждаха интереса ми. Когато се върнах от бригада, потърсих книгата в библиотеката. Необикновените гледни точки, от които Чапек разработва класически теми и сюжети, ми направиха силно впечатление. И досега „Апокрифите“ са една от любимите ми книги. Много по-късно си дадох сметка, че за въздействието им важна роля е изиграл добрият български превод – както на Светомир Иванчев, така и на Григор Ленков.

Когато станах студентка по славянска филология, трябваше да изчета задължителните книги за изпита по чешка литература, но не бях никак очарована. Харесвах ми само Незвал и Чапек – първият, в чудесния превод на „Едисон“ от Григор Ленков, а вторият – в преводите на Светомир Иванчев. През 80-те години издателство „Народна култура“ публикува и две книги на Храбал, но него така и не можах да го обикна. За запознаването ми с истинската чешка литература допринесе фактът, че в часовете по литература професор (тогава доцент) Иван Павлов изразяваше, макар и полугласно, възхищението си от Кундера и Шкворецки. Тогава чух за първи път за такова знаково произведение като „Страхливците“. В Чехословакия книгите на тези двама, както и на редица други автори бяха забранени, или – както се казваше – „бяха под индекс“. По време на студентската ми специализация в Карловия университет за съжаление не попаднах на разпространяваните копия на техните самиздатски произведения – все пак бях чужденка от страна-„окупатор“. Когато обаче се върнах в България, установих, че – вероятно поради незнание или мързел – в Народната библиотека книгите и на двамата автори си стояха мирно и кротко в каталозите и хранилищата и можеха да се ползват свободно. Така през 80-те години прочетох „îert“ (Шегата) на Кундера и „Legenda Emöke“ (Легендата Емоке) на Шкворецки. По същото време открих и Иржи Ортен, който все пак бе включен в тритомната антология на чешката поезия „TisÛc let Žeské poezie“. Официалните, задължителните чешки белетристи ме изпълваха с досада, но с поезията нещата бяха различни. Харесвах, и продължавам да харесвам, Константин Библи, Витезслав Незвал, Владимир Холан, Ярослав Сайферт, Франтишек Хрубин – все поети, свързани с модерните през ХХ в. направления в чешката поезия, и недолюбвани от комунистическата власт. Затова пък не мога да забравя тягостното чувство, което изпитах, когато през 80-те години на български излезе „Край Вълтава“, антология на младата чешка поезия, вероятно публикувана по силата на някакви договори между нашия и техния Писателски съюз. Картината бе доста безрадостна, не знам дали поради подбора на поетите, или превода им на български. За ценното в чешката литература се осведомявах от чешките си приятели. След 1989 г. обаче вече нямаше книги „под индекс“, излязоха списъци на чешката емигрантска литература, появили се частните издателства и ценностите се пренаредиха. Тогава всъщност започнах да се занимавам с превод, защото имах достъп до значимите, а не до измислените, писатели. Все пак, с ръка на сърцето трябва да призная, че предпочитам тази част от чешката литература, която може да бъде определена като интернационална, пред онази, която се смята за изконно чешка. С други думи, от двете линии – на Чапек, демократизирал и европеизирал чешкия език, и на Ванчура, възкресил в произведенията си богатството на архаичния чешки синтаксис, избирам линията на Чапек. Вероятно не успявам да почувствам чешкия така, както го чувстват чешките ми приятели.

Емил Басат:

Какво е Чехия и чешкият език за Вас?

Йорданка Трифонова:

Част от живота ми. Освен това прозорец, телескоп, далекоглед – все едно как ще го нарека – към един друг свят, друг манталитет, друга история, друга култура. Въпреки че погледнах през него в най-мракобесното за Чехословакия време – нормализацията. За реалното състояние на нещата разбирах от плахите думи на туристите, които пристигаха на море в България (докато бях студентка, работех през лятото като екскурзовод към Орбита и Балкантурист), или от отношението към руснаците, когато бях на специализация в Прага. И досега не мога да си обясня студентите, но и по-възрастните, които ни приемаха нас, българите, след 68-ма година – та ние също бяхме окупатори, особено

днес, когато сме свидетели на подобна агресия. Как не чух нито една лоша дума, нито един упрек, че сме участвали в агресията над страната им.

Емил Басат:

Какво Ви даде общуването с чешката култура?

Йорданка Трифонова:

Осъзнаване на разликите. Друга скала за йерархизация на българската култура, която непрестанно сравнявам несъзнателно с чешката. Разбиране за особеностите на народите, историите им, манталитета им, обстоятелствата, при които са се формирали и развивали. Разбиране за ролята на Средна Европа в европейската и световната история. Разбиране за ролята на интелектуалеца и интелигента по време на диктатура.

Общуването с чешката култура за мен беше, и продължава да е, постоянен въпрос „защо“. Защо в Чехия е така, а в България – иначе? Защо в чешкия е така, а в българския – иначе? Тясно професионално, като филолог, и досега не мога да си отговоря на въпроса кой е по-добрият модел за формиране на един книжовен език – демократичният български или консервативният чешки. Имам предвид, че през втората половина на XIX век, когато и двата езика се кодифицират, образованите българи решават да узаконят българския въз основа на демократичния принцип, като вземат за основа начина, по който българите говорят. Прогресивно и демократично, но връзката със старобългарския е загубена и това създава проблеми на държавата България и днес. В Чехия постъпват обратно – за основа на книжовния език се взема езикът на Кралицката библия от XVI век, от една страна, защото Библията е книга свещена, от друга – защото езикът ѝ е най-богатият и изискан чешки език, съществуващ дотогава. Това съзнателно архаизиране на книжовния език обаче поражда разлом между писането и говоренето и днес създава все повече проблеми на хората в Чехия. Нека си представим как бихме се чувствали, ако през XIX в. българските книжовници бяха взели за основа на книжовния ни език редактираните от патриарх Евтимий преводи на богослужебните книги. И двата подхода водят до проблеми. Осъзнах ги именно чрез съпоставката с чешкия.

Емил Басат:

Как станяхте бохемистка?

Йорданка Трифонова:

Така бе решила съдбата. Избрах да следвам Славянска филология с желание да уча полски език. Защо полски? Вероятно подсъзнателно, защото големите български поетеси Багряна, Дора Габе, Блага Димитрова бяха свързани с полската култура. По онова време в специалността имаше три профила – полски, чешки и сърбохърватски, а разпределението по езици ставаше чрез жребий, който отреди да бъде в чешкия профил. Цяла година страдах и вероятно поради това трудно свиквах с живота в София, далеч от родното ми място. В крайна сметка приех решението на съдбата. След завършване на първи курс Милада Минчева, по онова време ръководител на профила, ми предложи да подам документи и да продължа да уча в Прага. Сигурно ако ми бяха предложили Варшава, веднага щях да приема. Ала за Прага отказах – не бях преболяла полския, а и се боях от подобна раздяла след трудната първа година. Освен това вече бях намерила приятели в София. Понякога се замислям как ли щеше да се развие по-нататък животът ми, ако бях заминала за Прага. Ала си давам сметка, че щях да бъда там в годините, когато се затагаше примката на нормализацията и обстановката бе тягостна, почувствах го след няколко години, по време на специализацията си там.

Емил Басат:

Вашите учители в бохемистиката?

Йорданка Трифонова:

Учила съм се от всички, с които съм общувала професионалното, но за свой най-важен учител смятам проф. Светомир Иванчев. Въпреки че никога не съм слушала неговите лекции в аудитория, тъй като по време на студентството ми той бе лектор в чужбина и се върна в Софийския университет, когато бях завършила семестриално. Тогава ме убеди да пиша дипломна работа при него – бе забелязал една разлика между чешкия и българския и искаше да провери верността на хипотезата си. Проф. Иванчев бе отворен към новото и ме подтикна да използвам метод, който по онова време печелеше позиции в нашата наука. Той никога съзнателно не ме е „учил“ – просто вършеше работата си, а аз се учех от него. Да си учител, според мен, не означава да даваш мъдри напътствия, а да постъпваш така, че ученикът да поиска да следва пътя, който си поел, защото открива в него нещо, което го въодушевява и вдъхновява.

Редом с проф. Иванчев стои и другата ми голяма учителка в бохемистиката – Людмила Кроужилова. И тя никога не ми е преподавала в аудитория. Аз учих чешки по времето, когато преобладаваше методът на повече или по-малко описателното изучаване на чуждия език. Нямах късмета да вляза в Университета няколко години по-късно, по времето на лектора Йозеф Хрон, който написа Основен курс по чешки език, според мен, най-добрият учебник за българи. Така излязох от Университета с доста знания за езика, но с малко умения да го ползвам. Осмелих се да говоря на чешки благодарение на Людмила Кроужилова, с която се сблизих при съвместната ни работа по чешко-българския речник. Така възникна приятелство и сътрудничество, което продължава и днес, въпреки че Людмила се върна в Чехия. От нея съм научила хиляди „тънкости“ на езика, тя е човекът, към когото винаги мога да се обърна за помощ и съвет при колебания, най-напред с нея споделям преводаческите си решения и в повечето случаи мнението ѝ е меродавно.

Говорейки за учители в професията, не мога да отмина научната ръководителка на аспирантурата ми – проф. Дина Станишева. Тя няма отношение толкова към развитието ми като бохемистка, колкото към цялостния ми път в науката, с минусите и плюсовете му. От една страна, страстна защитничка на структурализма в езикознанието, към който тя самата се бе насочила вследствие общата атмосфера в съветското езикознание през 60-те години и под влияние лично на Р. Якобсон, от друга – вярна ученичка на С. Бернщейн, нейният научен ръководител, проф. Станишева успя да ме запали за структурализма, но не и за тезите на Бернщейн. На нея дължа погледа си към съвременното състояние на световното езикознание, за сметка на проблемите в българското – като представителка на една империя, достойни за нея бяха само световните цели и задачи. Според мен на това се дължи отчуждеността и до известна степен неприемането ѝ от нашата езиковедска наука – по онова време задачите на българското езикознание бяха твърде различни от задачите на световното. И освен това, защитавайки Бернщейн, тя застана срещу партийната политика в онзи момент и си спечели доста неприятели. Но остана вярна на това, в което вярваше. А това заслужава уважение, дори когато не съвпада с българските национални интереси.

Когато започнах да превеждам, силно впечатление ми направиха възгледите на словашкия българист Ян Кошка, лека му пръст! Макар и само след един разговор с него и без да са съзвучни със съвременните разбирания – че мъжете трябва да превеждат стихотворения на мъже, а жените – стихотворения на жени. И че унифицираният книжовен език, който използваме всички поради задължителното всеобщо образование, води до деградация на езика.

Емил Басат:

Какво Ви даде заниманието с превод?

Йорданка Трифонова:

Удоволствие от общуването с мислещи и чувствителни хора, които умеят „да превеждат“ действителността в думи и да ги изричат така, че да вдъхновят и въодушевят или раздразнят и ядосат, и в крайна сметка да те подтикнат да ги споделиш. Когато превеждаш, не трябва да фабулираш и измисляш. Но при това прозаично „словопрехвърляне“ (по думите на Кръстан Дянков) общуваш с друг човек и се опитваш да разбереш кои са любимите думи, идващи от душата му, и с кои е платил данък на времето, защото са културни наслоения. Затова преводът ми напомня психоанализата – интересува ме преди всичко намерението на автора и защо го е казал по този начин. И дали ще запазя намерението му, ако сложа запетайката на друго място и разкъсам изреченията. От което следва, че схващам преводача като изпълнител на чуждо намерение. Това обаче не означава, че подценявам работата му и не я смятам за творческа. Карел Чапек има едно есе, посветено на думата творчески. Според Чапек, творец е само Бог, който от нищото е сътворил нещо, без да е учил преди това как се сътворява. Човекът на изкуството не твори от нищото, а от създаденото от Бога нещо, т.е. действителността, затова не може да бъде Творец. „Занаятът на художника – обобщава Чапек – не е занаятът на Бога“. Но действителността е толкова огромно нещо, че художникът не е на себе си от радост, ако съумее да постигне поне частица от нея в произведението си. Питам се дали има разлика коя действителност постига в творбата си човекът на изкуството – материалната или духовната? И писателят, и преводачът пре-сътворяват нещо, което Бог вече е сътворил.

Емил Басат:

Какво е преводът за Вас? Имате ли своя дефиниция за превода?

Йорданка Трифонова:

Нямам една, а няколко. Преди всичко е общуване – с автора, чиято кожа намяташ, и с читателя, когото си представяш. Защото когато превеждам, в съзнанието ми винаги стои определен човек, към когото адресирам думите. Преводът е избор – от множеството смисли в текста избирам онзи, който съответства на знанията, уменията и възможностите на езика ми. Всеки език е ограничен от сетивните ни възприятия – както при звуковете, така също при цветовете и усещанията, но решетката на ограниченията в различните езици е различна. Правилата на езика ми приличат на параграфите на Наказателния кодекс. Само че в човешките отношения ако направиш лош избор и прекрачиш определени граници в добрия случай те глобяват, а в лошия те изпращат в затвора; докато ако нарушиш границите на езика в добрия случай ще те накажат с неразбиране, а в лошия – с присмех и хули. Художественият превод е показател за личния ти вкус и стил – както с това как превеждаш, така и с онова, което превеждаш. Когато чета Вашите интервюта с преводачи в предишните Лица и маски, разбирам, че общото издигане на равнището на българските преводи след 1944 г. се дължи освен на подкрепата на държавата, така също и на обилното навлизане в професията на добре образовани хора, които при друга политическа ситуация не биха се занимавали професионално с превод. Те просто са знаели чужди езици и са били приучвани към стил и вкус от ранните си години. Преводът е вид критика – какво от съответната литература е ценно за теб и искаш да го споделиш със съвременниците си. Разбира се, когато не превеждаш по поръчка.

Нямам „своя“ дефиниция за превода – за мен той е работа, която върша с удоволствие, и едно от чудесата на човешкия мозък, както е чудо всяко пресътворяване на действителността.

Емил Басат:

Какви качества трябва да притежава един преводач, за да е добър?

Йорданка Трифонова:

Зависи какво превежда – проза, поезия, драма, филми. И за кой етап от превеждането става дума. В началото, когато започваш – отлично познаване на чуждия език, въображение – за да не превеждаш думите, а което е зад тях, музикален слух и чувство за ритъм, защото първичната форма на онова, което наричаме език, е звуковата. Когато редактираш текста си – отлично владеене на родния език, любознателност и пак чувство за ритъм. Въпросът Ви ме провокира да потърся един отдавна прочетен разказ на Итало Калвино – „Приключението на един поет“, затова ще си позволя да припомня цялата скала от преживявания на онзи поет: когато е поразен от красотата, той е неспособен да преведе впечатленията си в думи; когато вижда мъката на човешкия свят, думите започват да се гълпят в ума му – „думи за всяка брадавица, за всеки косъм по мършавото, зле обръснато лице на стария рибар, за всяка сребърна люспа на кефала“; когато вижда грозотата и мръсотията на света, удавя се в думите, думите покриват всичко като изпражненията на мухи върху вестникарска хартия – „идваха му наум думи, думи, сгъстени, преплетени едни върху други, без никакво пространство между редовете, докато малко по малко те вече не се различаваха, превърнаха се в нещо заплетено и объркано и оставаше само черното, напълно черно, непроницаемо, отчаяно като рев.“ Извън въображението и възторзите преводачът обаче трябва да има и чувство за мярка. За да се справиш с думите са необходими много търпение, самокритичност и самовзискателност.

Емил Басат:

На какво се стремите да останете вярна при превода?

Йорданка Трифонова:

На интенцията, намерението на автора. Затова чета всичко за него и произведението му – време на създаване, генезис, свързаност с литературно направление, прототипи на герои, гледам снимки и т.н. Чета и критика, за да си сверя часовника. Ако имам възможност, посещавам местата на действие, макар че сега картите на Гугъл и изображенията в мрежата улесняват потапянето в чуждата действителност. Другото, на което се стремя да бъда вярна в още по-голяма степен, е ритъмът на произведението. Изброеното по-горе е важно, но това е вторичният, културният пласт на текста. Първичното, онова, което лежи в основата му, за мен са естествените човешки реакции на автора – дишането, пулсът, ударите на сърцето му. Смятам, че един текст се „държи“ от ритъма и се стремя да не го „счупвам“. Затова не си позволявам да разкъсвам или събирам изречения – там, където авторът е поставил точка, запетайка или тире, той си е поел дъх или е въздъхнал дълбоко, или сърцето му е затуптяло по-бързо. Мога да посоча в подкрепа на мнението си теорията на френския учен Луи Тениер – според него всяко отделно изречение е малка драма, театрално представление с определен брой действащи лица. Преводачът е постановчикът на драмата, може да забави или ускори действието, но трябва да запази действащите лица. Давам си сметка, разбира се, че това е стилизирана и „фризирана“ действителност, създадена от автора с определено намерение.

Емил Басат:

Какви са предизвикателствата пред преводача на чешка литература?

Йорданка Трифонова:

България и Чехия нямат обща граница, но през последните две столетия споделят периоди на обща история. А това определя състоянието на чешко-българското преводаческо дело в съвременността, съответно предизвикателствата пред преводача на тази литература.

Първото предизвикателство е вековната традиция, която изисква ако не да я издигнеш, то поне да запазиш доброто ѝ равнище. Вярно е, че от средата на миналия век преводознанието преживява бурен разцвет, но това се отнася за теорията, а не за историята на превеждането от конкретни езици. За съжаление фактите за чешкото преводаческо дело у нас не са обобщени, затова ще се отклоня малко от въпроса Ви и ще посоча основните моменти.

От Възраждането насам чешката книжовност е често превеждана и разпознаваема у нас. За отношението на българите към чехите като напредничав и приятелски народ можем да съдим от един детайл в „Под игото“ – в Бяла Черква българският революционер Муратлийски избира за прикритие името Ярослав Бързобегунек, австрийски чех и фотограф. Превеждането на чешка литература обаче се осъществява „на вълни“, което показва, че българският интерес към нея е резултат колкото на собствените ѝ постижения, толкова и на актуалните задачи пред българското общество в съответния исторически момент. В основата на този интерес стоят идеята за общия славянски произход и паралелната борба за национална идентичност, която означава формиране на национален език и национална култура. По това време не може да се говори за истински преводи, тъй като художествените цели са подчинени на политическите и идеологическите. Преводи се публикуват в периодичните издания – главно откъси от историко-филологически трудове (Шафарик, 1847 г., през сръбски от дякон Хрисант Йованович, който превод се приема за начало на преводите от чешки) и романтико-патриотична поезия (Вацлав Ханка: „Сънят на Любуша“, 1852 г., прев. Константин Петкович). Важен факт, за съжаление неотбелязан дори в книгата на Николай Аретов е, че едно от първите разсъждения как да се превежда, т.е. първата критика на превода, е откъс от книга на Й. Шафарик, публикуван в сп. Читалище през 1872 г. Друг любопитен факт, потвърждаващ интереса към произведения, свързани с националното осъзнаване, е ранният превод (1851 г.) на откъс от книгата на един чешки пътешественик, минал през българските земи в 1599 г., в списание Мирозрение, издавано във Виена от българина Иван Добровски. Първите преводачи са студенти или в Русия, където се запознават с образци на чешката литература и превеждат през руски (Райко Жинзифов), или в самата Чехия (Теодосий Икономов, Георги Бенев, Атанас Илиев). От съществуващата по онова време чешка книжовност се подбира и превежда онова, което съответства на задачите и насочеността на изданието – поучителни басни (А. Пухмайер, прев. Д. Станчев), сантиментални, романтични стихотворения и балади (Фр. Л. Челаковски, К. Х. Маха, К. Я. Ербен в превод на Г. Бенев и Ат. Илиев, в сп. Читалище в периода 1871-1874 г.). Приема се също, че чешки патриотични стихотворения от типа на *Kde domov můj?* са повлияли върху ранната българска патриотична поезия. Днес обаче качеството на тези преводи ги прави единствено обект на историята.

Подчертаното внимание на чешката преса към Априлското въстание и последващата война, както и пристигането у нас на голям брой чешки специалисти след Освобождението, засилват интереса към чехите и чешката култура, но за професионални преводи отново не може да се говори. Има опити за запознаване с класиците на чешката литература (Ян Неруда, К. Я. Ербен, Б. Немцова) чрез побългарявания или преводи от страна на студенти, учили в Чехия (А. Илиев), или на чешки заселници в България (В. Добруски), но това наистина са само опити без широк отзвук – екземпляри на тези преводи не могат да се открият дори в Националната библиотека, въпреки че са регистрирани в каталозите ѝ. След Първата световна война, през 30-те години на миналия век, когато Чехословакия вече е самостоятелна държава, връзките между двете литератури се засилват. От една страна там продължават да учат български студенти, някои от които превеждат (напр. Асен Лещов), а от друга – с превод вече се занимават професионални литератори, част от които са потомци на първото поколение чешки заселници (напр. Люба Касърова),

а други – специалисти по български език (проф. Йозеф Пата). Интересът все още е насочен към чешки класически автори – Божена Немцова, Каролина Светла, Елишка Краснохорска.

Съществена промяна в количеството и качеството на преводите настъпва в края на 40-те и началото на 50-те години на миналия век, когато България и Чехословакия стават част от възникналия след Втората световна война Източен блок, в който тясното културно сътрудничество между славянските страни става целенасочена държавна политика. От една страна, в България вече работят достатъчно подготвени преводачи – наследници на първите генерации чешки заселници (Светомир Иванчев) или получили образование в Чехия студенти (Асен Лещов). От друга – обещаващи млади поети (Вътьо Раковски) са изпращани специално да учат езика в Чехословакия и стават професионални преводачи. От трета – в Софийския университет в специалност Славянска филология се обособява профил Бохемистика, в който се подготвят специалисти по чешки език, част от които се насочват към преводаческото поприще. В масовото съзнание чешката литература се утвърждава чрез романа за храбривия войник Швейк в превод на Св. Иванчев, който има поне десет издания от 40-те години насам (през 1935 г. е преведен и за първи път от Л. Огнянов-Ризор, вероятно през немски). Друг популярен белетрист е Карел Чапек, отново чрез преводите на Св. Иванчев, а в областта на поезията особено място заема поемата „Едисон“ на Витезслав Незвал, в превод на Григор Ленков. Наред с казионните писатели, превеждани по силата на договори между писателските съюзи на двете държави, се превеждат и модерни автори като Кундера, Храбал и Сайферт и се допълва творчеството на класиците отпреди войната – Чапек, Ванчура. За чешката самиздатска литература обаче не може и дума да става.

Превеждането от чешки се активизира след 1998 г., след Нежната революция, когато към Министерството на културата на ЧР се създава специална програма, която всяка година раздава дотации в размер на около половин милион евро за превод на повече от 150 чешки книги в чужбина. В България вече има редица частни издателства, проявяващи интерес към програмата, и най-важното – достатъчно подготвени специалисти, както от по-старото поколение, така и по-млади, които желаят да се посветят на преводаческото поприще. Така всяка година у нас се публикуват от пет до десет нови чешки книги – главно от съвременни автори, но също така се запълват празноти от класиката. Естествено възниква въпросът доколко тези книги се четат и каква е представата за съвременната чешка литература в България. За съжаление такива данни няма, а подобно проучване би било полезно както за преводачите и издателствата, така и за самата чешка програма.

Затова второто голямо предизвикателство е да намериш точната книга, която да получи отклик в българска среда. Трябва да имаме предвид, че новата оригинална чешка литература все пак има ограничен обем. Според статистически данни всяка година в Чехия излизат средно около 15 000 нови заглавия, от които 40% са преводи от други езици. Не всичко от останалите 60% обаче е художествена литература, и то нова. Големите издателства незабавно осведомяват преводачите за новата си продукция, ежегодният панайр на книгата, литературните награди, класациите за най-добра книга и мненията на приятелите също дават възможност да се осведомиш какво интересно е публикувано през годината, самите автори поддържат връзка с преводачите си и им съобщават за новите си книги. И все пак не е лесно да решиш какво би имало отклик сред българските читатели.

Чисто битово предизвикателство са сроковете на финансиращата програма – една или половин година както за превод на книга от петдесет, така и от петстотин страници. А това неизбежно се отразява върху качеството.

А творческо предизвикателство е заблуждаващата близост между двата езика, по която често се подхлъзва неопитният преводач, особено при глаголите, където инвентарът в двата езика е еднакъв, но значенията са различни.

Емил Басат:

Имате ли любим превод и защо? Как работите? Разкажете за някои от Вашите преводи и с какви проблеми се сблъсквате в работата си?

Йорданка Трифонова:

Любимият ми превод винаги е последният. Аз съм от преводачите, които работят на етапи – отначало правя т. нар. „груб“ превод, а после следва по-интересната и по-трудна саморедакция. Когато за първи път превеждам даден автор, важно е да усетя ритъма му – понякога по-лесно, друг път по-трудно. Когато уловя ритъма, и думите идват по-лесно. След грубата работа, когато вече съм наясно как диша авторът и как бие сърцето му (разбира се, съобразявам се със стилизациите), настъпва по-интересната част – превръщането на „превода“ в български текст. Тогава се стремя да изчистя интерференциите от изходния език и да „напасна“ времената, защото в чешкия са само три, а в българския езиковедите продължават да спорят за точния им брой. После отново сравнявам оригинала и превода – дали някъде не съм се отклонила от замисъла на автора, не съм добавила или пропуснала нещо, дали съм спазила вътрешните препратки и взаимовръзки в текста. Накрая чета само българския текст и следя дали българският ритъм е естествен. Разбира се, много неща зависят от характера на самото произведение. Между грубия превод и първата редакция обикновено уточнявам спорните собствени имена (в новите чешки текстове се появяват все повече чужди лични и географски названия) и необходимостта от допълнителни пояснения. Противник съм на „непреводимата игра на думи“, която можем да открием под линия в някои по-стари преводи. Такава бележка означава, че преводачът е превеждал думите, а не смисъла на текста, защото всяка игрословица може да бъде преведена от гледна точка на функцията ѝ в текста. Много такива случаи имах в „Критика на думите“ на Чапек и трябваше изцяло да транспонирам някои от есетата.

Емил Басат:

Какво е мястото на речника в работата на преводача?

Йорданка Трифонова:

Технологичните промени през последните двайсет години ме карат да попитам – за кой речник става дума сега? Ако преди четвърт век под ‘речник‘ и ‘енциклопедия‘ се разбираше само дебелият тухла, в която думите са подредени по азбучен ред, във времето на интернет и търсачките Речник е цялото уеб-пространство. Ала като учила езика в университета по учебници, граматика и речници, аз също разбирам под „речник“ преди всичко речникът на хартия. Краткият отговор на въпроса Ви – неизбежно и незаменимо. И това се отнася до всички видове речници – тълковни, синонимни, антонимни, етимологични и т.н. Когато си задавам въпроса: Защо авторът е употребил точно тази дума, а не някой синоним? – посягам към речника. Всеки има собствен идиолект и идиолектът на преводача съпада с този на автора само при основните понятия. Преводът е тълкуване, понякога ходовете на авторската мисъл могат да бъдат разбрани лесно, но в други случаи мога „да чета“ текста по един начин, а авторът да е имал предвид друго. Тогава се обръщам към най-любимия ми речник – Людмила Кроужилова – и коментирам с нея авторското намерение.

Емил Басат:

Разкажете за Вашето участие в Чешко-българския речник. Как се прави такъв речник и какво се стремите до постигнете при работата над него?

Йорданка Трифонова:

Прави се дълго и трудно, както всеки голям речник. Чешко-българският речник в два тома под редакцията на Светомир Иванчев има лъкатушна история. Аз съм част от „втората вълна“ речникари, които се включиха в изработването му в началото на 80-те години на миналия век, когато първият том бе в общи линии изработен и проф. Иванчев го редактираше.

Нямам ясен спомен как главният редактор ми нареди да започна работа по Речника и какви указания ми даде – струва ми се, че ми предаде инструкцията, една попълнена тетрадка (речниковите статии се изработваха в тетрадки) и ме остави да се справям сама. За сметка на това имам доста ясни спомени за двете години, през които винаги с тънко подострен молив (вероятно, за да е остра мисълта ми!) съставях ли съставях речникови статии, както и за огорчението, което изпитах, след като проф. Иванчев ми върна тетрадките целите изподраскани. Цяла година не смеех да ги разтворя от срам, че има толкова поправки. Но, всяко зло за добро. Започнах да нанасям поправките след консултации с двете колежки Милада Минчева (с нея довършихме и нейните статии) и Людмила Кроужилова, с която станахме близки приятелки. Добре си спомням и перипетии при окончателното завършване на Речника след кончината на проф. Иванчев, търсенето на средства за издаването му, помощта от страна на Никола Кицевски и Мира Бенковска, опитите да се изработи и Обратен речник чрез компютърни програми...

А що се отнася до целта на Речника – това е първият опит за цялостна съпоставка на лексикалните системи на българския и чешкия език. Цялостна – защото освен книжовната е включена жаргонна, разговорна, диалектна, остаряла лексика, отразена е и почти пълната многозначност и синонимно богатство (специално изискване на проф. Иванчев).

Когато изработвах собствените си статии, единствената ми цел бе да ги свърша по-бързо и качествено и да се върна към изоставената, заради Речника, дисертация. Само че речникарската работа не е бърза. Особено ме затрудняваха термините – право, финанси, геология, ботаника, биология и т.н. И понеже по онова време българските тълковни речници не бяха на много високо равнище, нямаше и толкова справочници (или поне не ми бяха известни), не съществуваше интернет, нито Уикипедия, изяснявах термините с помощта на консултанти. Благодарение на съпруга ми, като консултант вкъщи дойде писателят Дончо Цончев, който бе много горд, че успя да отговори на всички въпроси – доказателство, че не е забравил геологията. А в правната област консултант ми бе един възрастен юрист, получил образование преди 9.09.1944 г. – спомням си как не можех да му обясня думата *směnka* и как от близкото звучене (меня) той се досети, че това е менителница или полица. По онова време тази дума изобщо не беше актуална, а колко хубаво звучи! Тогава имах възможност да сравня чешките и българските речници и сравнението не бе в полза на българските. Така стигнах до извода, че речниците са показател за цивилизационното равнище на една нация, защото добре направеният речник означава добре организирано и структурирано общество с ясни правила.

След петнайсет години, когато с колегите Стилиян Стойчев, Маргарита Младенова и всички останали се захванахме да доведем докрай започнатото от проф. Иванчев дело, възникнаха други проблеми. Така всъщност започнах да се интересувам от теоретичната страна на двуезичната лексикография, плод на което е недовършената ми книга „Глоси и препратки“, посветена на славянската лексикография у нас. И отново направих сравнение, този път със световните езици, което не бе в полза на българския. През първите години на новото хилядолетие, когато двутомният Чешко-български речник с големи мъки се появи на бял свят близо четвърт век след началото, той вече бе морално остарял. А бях му посветила толкова време и нерви! Широко разпространение получавах

електронните речници, изградени на различен принцип. На една лексикографска конференция си позволих да определя нашия Речник като остарял, с което предизвиках недоумение – как е възможно да се отречеш от собственото си произведение? Смятам, че бях права – двутомният Чешко-български речник е бил актуален за времето, по което е започнат – осемдесетте години на ХХ век. В съвременността, от лексикографска гледна точка, той е анахронизъм. Но с богатството на представената лексика е крайпътен камък в развитието на двуезичната чешко-българска лексикография и полезно пособие. Дано онези, които идват след нас, намерят сили и за Обратния – нов, модерен, изработен с новите технологии – българско-чешки речник, за който няколко пъти бяха създавани концепции и който ще бъде ново постижение на българската лексикография. Впрочем, след излизането си, нашият Речник получи наградата на Съюза на чешките преводачи, което бе признание за ценността му и за нашия труд.

Емил Басат:

Как се стигна до „Антологията“ и как работихте над нея в един колектив? Каква беше целта на тази антология и какъв е отзвукът от нея у нас и в чужбина?

Йорданка Трифонова:

И „Антологията на модерната българска поезия“ не е моя инициатива – бях включена по предложение на инициаторката Людмила Кроужилова, а в крайна сметка останах единствения български участник. Основа на книгата са стихотворенията от недолюбвани преди 1989 г. поети, които Людмила Кроужилова превеждаше за „Хомо Бохемикус“ през 90-те години на миналия век. Заедно с няколкото поети, които бе превеждала по-рано – главно преводачи на чешка поезия и още Борис Христов и Калин Донков, възникна доста голяма група стихотворения, които бе добре да се представят заедно, особено след почти двайсетгодишната суша в превода на българска поезия. Така г-жа Кроужилова покани Ани Бурова, Добромир Григоров и мен за създаване на концепция на Антологията (скоро след това Ани Бурова се отказа). Уточнихме кого да поканим от оредяващите чешки преводачи – Дана Хронкова, Марцел Черни, много младият по онова време Ондржей Заяц и все още живият Владимир Скршиванек, но да определим кои български поети ще бъдат включени и какво означава „модерна българска поезия“ не бе лека задача. В крайна сметка приехме като критерий новото, с което поетът бе променил и обогатил естетическите правила и изразните средства. Ключова фигура в този неофициален литературен канон, конструиран в течение на няколко десетилетия като алтернатива на официалната поезия, бе Атанас Далчев, макар хронологично да бе извън него. В несвободната културна ситуация след 1944 г. повторната поява на Далчев през втората половина на 60-те години, макар и с по-ранни стихотворения, е инспирация за поетите, които не приемат принципите на социалистически реализъм. Така в началото на второто десетилетие на този век кръгът на поетите бе уточнен, преводачите – също, половината от стихотворенията бяха преведени и започна не по-малко трудната работа по намиране на издателство и средства за отпечатване на книгата. За това главна заслуга имат Добромир Григоров и Марцел Черни, които успяха да убедят издателя Петър Щенгъл, че щом има хора, които превеждат българска поезия, ще има и хора, които да я четат. И след почти четвърт век творчески мъки и около петнайсет години административни с помощта на Националния център по книгата и Катедрата по славистика към Карловия университет през лятото на 2020 г. антологията най-после видя бял свят.

Питате за целта ѝ – в началото стои желанието на Людмила Кроужилова да сподели със сънародниците си любовта си към българската поезия. Трябва да подчертая, че преводачът бе напълно свободен да избере стихотворението, което му е „проговорило“, ограничение имаше само за броя на стиховете.

В България антологията получи наградата за чуждестранен превод на Съюза на преводачите. Въпреки жестоките ковид-ограничения през есента на 2020 г. тя бе представена в Чешкия център от проф. Пламен Дойнов и Добромир Григоров при онлайн-участието на Людмила Кроужилова. Известни са ми две сериозни чешки рецензии за антологията – една във влиятелния сайт iLiteratura.cz от българиста Якуб Микулецки и втора в реномираното двуседмично издание Tvar от поетесата и преводачката Милена Фуциманова. И двамата подчертават необичайно пъстрата палитра на българската поезия през втората половина на XX век. Я. Микулецки оценява антологията като „историческа ревизия на рецепцията на българската поезия в чешка среда“, а М. Фуциманова поставя въпроса: какво наследство оставя тази поезия на бъдещите генерации? И отговорът ѝ е – по-скоро признание за недостатъчност. А аз се питам дали изводите ѝ не са повлияни от избора на съставителите и предпочитанията на преводачите. Външният поглед винаги дава поводи за размисъл и в крайна сметка се радвам, че участвах в създаването на тази книга.

Емил Басат:

Разкажете за Вашите научни занимания в областта на бохемистиката? Какво Ви носи научната работа?

Йорданка Трифонова:

Както споменах по-горе, професионалният ми път бе предначертан от проф. Светомир Иванчев, който бе решил, че трябва да бъда аспирантка на проф. Дина Станишева в ИБЕ, въпреки че вече бях направила едногодишна следдипломна специализация при него. Имам подозрения защо избра за мой научен ръководител точно съпругата на секретаря по външна политика на ЦК на БКП, но нямам доказателства, затова приемам, че единствената причина е високият научен авторитет на проф. Станишева. В интерес на истината активната намеса в професионалното ми развитие от негова страна не ми харесваше, защото желанието ми бе да се занимавам с литературна, а не с езиковедска работа (направих опит чрез едно неуспешно явяване на конкурс). Само че нямах избор, защото вече имах семейство и дете, но нито аз, нито съпругът ми имахме софийско жителство, каквото безумно изискване съществуваше преди 1989 г. Да започна работа в издателство, редакция или дори в обикновено софийско училище бе невъзможно за мен. И тъй като съпругът ми не желаше да моли високопоставените си приятели за толкова ценното жителство, за да бъде семейството ни заедно, компромис трябваше да направя аз. Така след спечелването на конкурс в ИБЕ (конкурсите станаха постоянна част от професионалния ми път, за което сега не съжалявам, но не го пожелавам на никого) станах аспирантка на проф. Станишева и придобих правото да живеем временно в София, но като си спомня какво ми костваше това... Междувременно, във връзка с македонския въпрос най-високото партийно ръководство низвергна и проф. Иванчев, и проф. Станишева, така че бях оставена да се справям сама. Ала след тригодишната аспирантура вече бях понаучила нещичко и покойният проф. Ст. Стоянов, който оглави Секцията по славянско езикознание след „чистката“ на всички несъгласни с новата партийна политика по македонския въпрос (претекст за решаване на вътрешноинститутски спорове), оцени онова, което бях представила по дисертацията. С негово застъпничество бях назначена на работа в ИБЕ с временно жителство, което всяка година се подновяваше, така че професионалният ми път де факто бе определен от правилата на „зрелия социализъм“. Още с постъпването на работа обаче бях поканена като хоноруван преподавател в Катедрата по славянско езикознание на СУ и през всички години работех на две места – специалист в ИБЕ и хоноруван преподавател в СУ. Съчетаването на двете работи бе много натоварващо, но ми даде възможност да се дообразовам.

По-точно да се образовам, защото след като завърших университета и започнах да се занимавам с наука, осъзнах филологическото си невежество – невъзможността в днешно време да бъдеш добър филолог, без да владееш английски и латински, както и да имаш поне основни познания в областта на класическата и модерната философия и логика. Поради определената ми тема осъзнах също огромната разлика между приоритетите на българското езикознание и проблемите на езикознанието в световен мащаб. Проф. Станишева бе ревностен привърженик на идеите, представени в трудовете на руските учени Ю. Д. Апресян и Игор Мелчук, които отразяваха световните приоритети, т.е. разработваха общуването между човека и машината – как човекът да влезе в комуникация с творения, които не притежават вродена езикова способност, нямат нито емоции, нито фоновни знания, нито отчитат прагматичната страна на езика. А главните усилия на българското езикознание бяха в три насоки и нито една от тях не бе свързана със световните приоритети: създаване на съвременна българска граматика, като под „съвременност“ се разбираха главно принципите на Московската и Ленинградската школа; проучване на българските диалекти, особено останалите извън границите на България – както поради непрестанните ни спорове за македонския език, така и поради отмиране на диалектите при налагане на стандартизирания книжовен език; проучване на все още непроученото старобългарско наследство и отблъскване на опитите да бъде похитено от други, по-напреднали и по-дръзки езиковедски школи. В такава обстановка, без да съм обучена в традицията на някоя от „западните“ филологии, трябваше да се ориентирам в книги, от които при първи прочит не разбирах нищо освен това, че има други книги, които задължително трябва да познавам, за да разбера дори само за какво става дума. И затова трупях ли трупях листчета със заглавия на книги, поръчвах ли поръчвах ксерокопия от чужбина... Докато в световното езикознание властваше теорията с главно „Г“, в българското езикознание продължаваше да се цени емпирията и да се изхожда само от фактите...

За Чехия това бе времето на т.нар. „нормализация“ и до нас „на ухо“ достигаха сведения какво се случва. Не мога да кажа, че съм била наясно с позициите на чешките езиковеди по политически въпроси. Когато обаче се запознах с изследванията им, пак стигнах до горчиво заключение – в нашите работи отсъстваше системността и изчерпателността, която намирах в работите на чешките колеги. Питам се защо у нас например не съществуват езиковедски школи, подобни на чешките – световноизвестната Пражка и не толкова известната, но не по-малко плодотворна, Бърненска школа. Въпросите за историчността и приемствеността по онова време доста ме вълнуваха и дори бях замислила статия, за която събирах материали, но така и остана ненаписана. Сега, четирийсет години по-късно, благодарение на проф. Йордан Пенчев и проф. Иван Куцаров, в Пловдив възникна школа, която предлага различен поглед към българската граматика, дано пловдивските колеги се окажат достойни техни наследници.

След закриването на Секцията по славянско езикознание в ИБЕ членовете ѝ бяхме местени от едно на друго място и това обяснява разнообразието от теми, които съм разработвала. Общо между всички тях обаче е паралелното изследване на чешкия и българския език – независимо дали става дума за пространствената организация на двата езика, за генеративен синтаксис, за политическа реч, вестникарски заглавия, депроприализация и апелативизация, римно-комбинаторен речник на езика на П. К. Яворов и чешки преводи на поезията му, вербален хумор, поетически език или двуезична лексикография. След 1989 г., когато започнахме да работим по проекти, спечелих два: LINT по програма Леонардо да Винчи на ЕК с участници България, Словакия и Чехия, в резултат на което възникнаха учебниците Language in Tourism и останалите помагала за изучаване на славянски езици чрез близкото им лексикално родство; и e-Мерси за превода! на СПБ,

който според мен не само привлече средства, но и помогна за популяризиране на Съюза. Съжалявам, че този конкурс не се превърна в ежегоден.

Сам виждате, че работата ми в толкова различни области наистина значително обогати познанията ми, но не доведе до забележителни резултати, поради което научният ми профил е доста мъгляв. А какво ми даде научната работа и по-специално бохемистиката с оглед на преводаческата работа? Знания и критерий за добър български език. Извън това осъзнах, че стабилни успехи в науката се постигат чрез системност, работа от седем сутринта до три следобед (това бе работното време в Института за чешки език, за разлика от двата присъствени дни в ИБЕ, които никои директор не успя да промени), владеене на чужди езици и къртовска работа поне на три поколения. Научната работа ми носи удовлетворение, когато предположението ми за естеството на дадено явление получи потвърждение.

Емил Басат:

Превели сте „Критика на думите“ на Карел Чапек и още много други книги. Какво е нивото на превод от чешки и може ли да се говори за българска школа в бохемистиката?

Йорданка Трифонова:

Преведох „Критика на думите“ благодарение на покойния ми колега Величко Тодоров, който пишеше дисертация за публицистиката на Карел Чапек. Един ден в средата на осемдесетте години той ми донесе книгата, явно впечатлен от нея, но със забележката, че в България тя не може да излезе заради отношението на автора към комунистите. И аз също бях силно впечатлена – тази книга разпали поизгасналия ми по време на нормализацията интерес към чешката литература. Допълнителен стимул да я превода – освен че ми харесваше – бе появилият се през 90-те години във в. Дума, както се бе преименувал органът на БКП Работническо дело, занемарен журналистически жанр „коментарна колонка на редактора“ под заглавието „Ние пак сме тук“. Колонките бяха написани с патос и апломб и някои хора ги възприемаха като образец за истинска публицистика. Лично на мен ми вгорчаваха кръвта както поради нелепиците, които защитаваха, така и поради начина на писане, който бе много далече от стила на Чапековите вестникарски колонки. И, за да не ме задуши омерзението от тази публицистика, която не бе нито градивна, нито креативна, и въпреки че се смяташе за продължителка на Ботевия публицистичен стил, изглеждаше безнадеждно остаряла, започнах да превеждам есетата от „Критика на думите“. През 1995 г. те излязоха и като книга, а представянето ѝ – естествено! – отново бе организирано от този, който ме запозна с оригинала! Послесловът към книжката също бе дело на Величко Тодоров и по този повод искам да добавя, че страстта му към „креативна бохемистика“ проличаваше и от вербалния му стил – както устен, така и писмен. Не знам дали е останал запис на негово изказване, което може да даде известна представа за начина, по който говореше, за специфичното „р“ и акцента върху „важните“ думи; знам обаче, че ококорените очи, мигането и жестовете, с които те убеждава в нещо изключително важно, са само в спомените ми.

Имах голямо желание да превода „Критика на думите“, но, както е добре известно – едно е да искаш, друго – да можеш, трето и четвърто – да го направиш. Нямах опит в превода, нямаше програми и семинари по превод, изреченията ми звучаха тромаво и сакато ... А Чапек бе толкова изобретателен в откриването на взаимовръзки между нещата – любопитството му го отвеждаше към какви ли не простори на знанието, „ненаситното му наблюдаване и преклонение пред подробностите в живота“ (по думите на Величко) бе безгранично, находчивостта му – сякаш нож в ръката на вещ хирург – извършваше невероятни дисекции на словесните употреби и петрифицирането им в клишета, мисълта

му течеше безспир, прекъсвана само от точка и запетая, излиташе и се снишаваше в невероятни сравнения и обрати... Всичко бе в степен „най“ и естествено – изключително костелив орех за начеващ преводач. Но и „ние пак сме тук“ пораждаше емоции в степен „най“, на които не исках да се поддавам.

Помощ за това как се превежда от чешки на български можех да намеря при проф. Светомир Иванчев. За съжаление, малко преди да се заема с книгата, той напусна този свят. А и никога не бе говорил с мен на тема превод. Единствените му изказвания за превода, които познавах, бяха публични и твърде общи: че трябва да се превеждат само добри автори, които водят ръката на преводача, и че преводачът не трябва да се смята за съавтор, още по-малко – за автор на преведения текст, защото свободата му се простира само в границите на оригинала. От това бях останала с впечатление, че той смята превода за работа повече „занаятчийска“, отколкото творческа. Когато обаче по-късно започнах да проучвам преводите му, видях, че са изключително творчески и свободни. Оставайки в границите на оригинала, проф. Иванчев бе сътворил текстове, които не бяха „преведени“, а български. Казвам това, защото съм убедена, че ако на един опитен преводач се даде текст, без да се съобщи какъв е произходът му, той ще познае дали текстът е оригинален или преводен. Ала преводите на Иванчев биха затруднили и опитен преводач. Той бе създал прекрасни по форма копия на оригиналите, а аз много ценя формата, защото, както казва Чапек: „ако трябва да омагьосваме – а за това жадува душата ни – ние имаме нужда от форми“.

Дали има българска школа в бохемистиката? Както отговорих при един въпрос по-горе, преводите от чешки на български имат дълголетна традиция. През последната четвърт на миналия век в резултат на благоприятни обстоятелства – активни културни връзки, високи постижения на по-старото поколение преводачи, изучаване на езика в няколко университета, бохемистични сдружения – у нас се създаде общество от активни и много добри преводачи от чешки. Няма да посочвам имена, за да не пропусна някого. Въпреки настъпилите политически промени, или вследствие на тях, чешката държава зае активна позиция за популяризиране на чешката книжовност зад граница. През 90-те години чешки език у нас се изучаваше толкова много и толкова активно, че чешкият социолог Зденек Пинц ни нарече страната, в която „чешкият е световен език“. И въпреки че на академично равнище интересът към бохемистиката отслабва (в редица университети специалността бе закрыта или трансформирана), по ред причини – работа в Чехия, обучение в чешки висши училища, роднини и приятели – интересът към езика се запазва. Едно социологическо проучване какъв процент българи владеят чешки би дало интересни резултати. При такова разпространение на езика и толкова много преводачи е естествено да има и много преводачи. Ако говорим за чешка школа, то отличителните ѝ черти са голям обем и високо качество на преводите – поне засега. Защото преводът не е „море до колене“ – забелязвам, че онези преводачи, които не са преминали през университетско обучение, допускат в българския си език елементарни грешки.

Емил Басат:

Над какво работите в момента?

Йорданка Трифонова:

През последните три години се занимавах почти изключително с превод. Преди година и половина завърших превода на един роман, култов за по-възрастните читатели в Чехия – „Камъкът и болката“ от Карел Шулц, писател, който се превеждаше за първи път в България. Направих този превод по настояване на Людмила Кроужилова, която от двайсет години ме „кандърдисваше“ да се заема с него. Освен че е много дълъг –

800 страници, романът е много тежък, защото изисква задълбочено познаване на историята на Ренесанса. В крайна сметка едно смело издателство – МАТКОМ – рискува да го издаде. Лично аз бях много обогатена от приключението в Ренесанса, но ми се струва че българската публика остана равнодушна, въпреки че основният въпрос в романа – как човек да се справи с предизвикателствата на бурното време, в което живее – е особено актуален днес. Отговорът в романа е: чрез изкуството. Сигурно е така, защото съм чувала, че когато германците бомбардират Англия, Чърчил и другарите му в скривалищата рецитират стихотворения. А каква роля изиграва Седмата симфония на Шостакович при блокадата на Ленинград, знаят всички. След този роман преведох, а СОНМ издаде, съвсем различно, но пак култово за чехите произведение – „Прима сезона“ на Йозеф Шкворецки. Авторът определя книгата си като „текст за най-важните неща в живота“. Тук преводаческите проблеми бяха от друг характер – романът е написан през 70-те години на миналия век, но с ученически жаргон от 40-те години, по време на Втората световна война. Доста разгръщах немногобройните изследвания върху българския младежки жаргон, докато намеря точната мярка – езикът да звучи съвременен, но с лек нюанс на архаичност. Другата трудност бе да се запази специфичният език и стил на автора. Но и това приключение си заслужаваше. Сега обмислям дали да продължа с класиката или да се заема със съвременен автор.